

Beleidsanalyse. Welke onderdelen van het overheidsbeleid richten zich op de verspreiding van innovatie?

Achtergrondnotitie 2 bij het AWTI-advies 'Verspreiding. De onderbelichte kant van innovatie' (september 2018).

juli 2018

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK)	6
3. Rijksbrede programma's	16
4. Beleid van andere ministeries	18
5. Strategische publiek-private partnerschappen	22
6. Conclusie	24

Inleiding

De centrale vragen van deze notitie zijn: in hoeverre maakt de verspreiding van innovatie in Nederland onderdeel uit van het innovatiebeleid? Welke onderdelen van het beleid zijn hierop gericht?

Om waarde te hebben voor de economie en de samenleving moeten innovaties zich breed verspreiden zodat veel mensen en organisaties ze kunnen gebruiken, zoals het AWTI advies 'Verspreiding. De onderbelichte kant van innovatie' betoogt. Innovaties verspreiden zich via de markt of andere kanalen, naar verschillende consumenten, landen, regio's, sectoren, markten en bedrijven. Verspreiding kan lopen van de innoverende partijen naar de eindgebruikers, consumenten of professionals, of naar andere organisaties die het oppakken, implementeren of gebruiken om zelf weer nieuwe producten of diensten te ontwikkelen.

Regeringen en hun overheden richtten zich in de afgelopen decennia met hun beleid op innovatiestimulering. Zij introduceerden hiertoe een breed palet aan beleidslijnen en – maatregelen, oftewel een 'beleidsmix' van hardere en zachtere instrumenten:

- ▶ Formele, 'harde', instrumenten zijn wet- en regelgeving, prestatiesturing, handhaving en toezicht. Met deze instrumenten kan de regering normen, keurmerken of standaarden vaststellen die organisaties prikkelen of dwingen gebruik te maken van innovaties. Voor publieke organisaties kan de regering doelvoorschriften of prestatieafspraken vastleggen. Via wet- en regelgeving kan de regering ook ruimte voor experimenteren regelen waardoor gunstige condities ontstaan voor innovatieverspreiding. Dat kan bijvoorbeeld met een experimenteerwet of een experimenteerbepaling in een wet of via het instellen van het recht tot uitdagen (*right to challenge*). Dat laatste wil zeggen dat groepen mensen of organisaties taken van al dan niet lokale overheden kunnen overnemen als zij denken het anders, beter, en/of goedkoper te kunnen doen;
- ▶ Informele, 'zachte', instrumenten gericht op kennisvermeerdering, deskundigheidsbevordering, stimulering en gedragsbeïnvloeding. Denk aan onderzoek en evaluaties, financiële prikkels (subsidies, fiscale voordelen), het afspreken van convenanten, het opzetten van programma's met betrokken partijen, afspraken met (gezamenlijke) organisaties en partijen, de verspreiding van *good practices* en voorlichting.

Leeswijzer

In Nederland valt het regeringsbrede innovatiebeleid onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Paragrafen 2 en 3 beschrijven dit beleid. Daarnaast voert de regering allerlei ander beleid dat raakt aan innovatie. Zo zijn er rijksbrede programma's die innovatie stimuleren, deze komen in paragraaf 4 aan bod. Daarnaast voeren bijna alle ministeries en overheidsinstanties eigen innovatiebeleid is. In paragraaf 5 lopen we enkele departementen langs. En er zijn projecten in het bredere economisch- en wetenschapsbeleid die raken aan innovatie: de Nationale Iconen, de Advanced Research Centres en andere strategische PPS-en en de Topsectoren. Paragraaf 7 trekt conclusies over de mate waarin verspreiding van innovatie een thema is van het overheidsbeleid als geheel.

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK): Innovatiebeleid als onderdeel van het bedrijvenbeleid.

De minister van Economische Zaken¹ is in Nederland sinds de jaren '80 van de vorige eeuw verantwoordelijk voor het regeringsbrede innovatiebeleid. Ook daarvoor voerde deze minister al activiteiten uit rond innovatiestimulering, toen als onderdeel van het industriebeleid. In 2010 heeft de regering een koerswijziging ingezet in het bedrijvenbeleid. Sindsdien is innovatiebeleid hier een expliciet onderdeel van. De belangrijkste wijzigingen waren:²

- ▶ Meer generieke innovatiestimulering, minder directe bedrijfssubsidies, en meer zichzelf terugverdienende financiële stimulansen zoals kredieten en garanties;
- ▶ Verhogen van de impact van publiek gefinancierd onderzoek door een betere afstemming tussen onderzoekers en potentiële gebruikers van onderzoek;
- ▶ Verandering in beleidsontwikkeling en beleidsuitvoering waarbij het initiatief meer is komen te liggen bij bedrijven en kennisinstellingen. De overheid speelt een faciliterende rol in de publiek-private samenwerking tussen bedrijven, kennisinstellingen en overheden;
- ▶ Introductie van de topsectorenaanpak.

2.1 Groeimodel EZK

Figuur 1 toont het groeimodel dat EZK hanteert als uitgangspunt voor het bedrijvenbeleid.³ Economische groei komt in deze visie voort uit groei van het arbeidsaanbod en van de arbeidsproductiviteit. Voor Nederland is een krimpend arbeidsaanbod voorzien.⁴ Het bedrijvenbeleid richt zich daarom op groei in arbeidsproductiviteit. Deze is in Nederland al erg hoog⁵, en zou moeten toenemen door (1) groei van de totale factorproductiviteit (TFP).⁶ (2) kapitaalverdieping (door groei in beschikbaar kapitaal, investeringen in ICT, machines en andere kapitaalgoederen) en (3) groei van overige inputs (materialen, grondstoffen en energie). De hoogte van deze drie groeideterminanten hangen af van bepaalde productiefactoren. Groei van de totale factorproductiviteit komt bijvoorbeeld tot stand bij meer R&D en innovatie, meer menselijk

¹ Tegenwoordig minister van Economische Zaken en Klimaat.

² <https://www.bedrijvenbeleidinbeeld.nl/bedrijvenbeleid/bedrijvenbeleid/bedrijvenbeleid-wat-is-het>

³ Ministerie EZK (2015).

⁴ CPB (2018).

⁵ Nederland staat op de zesde plaats wereldwijd

⁶ TFP-groei is de productiviteitsgroei die niet wordt veroorzaakt door de inputs en investeringen. Bepalende factoren hiervoor zijn R&D/innovatie, human capital (menselijk kapitaal) en het ondernemingsklimaat.

kapitaal en beter ondernemerschap. Voor elk van deze factoren kent het bedrijvenbeleid beleidsinstrumenten. De verschillende instrumenten samen vormen de beleidsmix en hebben zowel direct als indirect effect op de productiefactoren.

2.2 Twee sporen van het beleid: generiek en specifiek

De doelstelling van het bedrijvenbeleid is, blijkens de 'Monitor bedrijvenbeleid 2017, duurzame economische groei, dat naar verwachting zal leiden tot meer welvaart. Het bedrijvenbeleid kent sinds 2010 twee sporen:

Het generieke spoor richt zich op alle bedrijven en wil innovatie stimuleren (ook financiële steun via fiscale maatregelen), regeldruk en administratieve lasten verminderen, de toegang tot kapitaalmarktfinanciering vergroten en goede publieke dienstverlening bieden;

Het specifieke spoor richt zich op de topsectoren. Dat zijn clusters van bedrijven en kennisinstellingen waar ondernemers, onderzoekers en overheden samenwerken aan een internationale concurrentiestrategie, verdienvermogen en innovatie. De topsectoren zijn: exportintensief, hebben de grootste concentratie van de Nederlandse R&D-uitgaven en zijn gericht op het oplossen van maatschappelijke uitdagingen.

Figuur 1. Groeimodel EZK

2.3 De investeringen van het bedrijvenbeleid

Het grootste deel van de financiële steun aan bedrijven heeft de vorm van fiscale maatregelen gericht op ondernemerschap en innovatie. De totale financiële middelen voor het bedrijvenbeleid bedroegen in 2017 ongeveer € 11,2 miljard, daarvan gaat € 10,4 miljard via de fiscus. Van deze € 10,4 miljard gaat € 4 miljard naar directe fiscale inkomensondersteuning van ondernemers (zoals de Mkb-winstvrijstelling en de Zelfstandigenaftrek) en € 2,9 miljard naar fiscale steun aan innovatie (zoals de WBSO en de Innovatiebox). Tot slot gaat ongeveer € 2,8 miljard naar sectorstimulering (via onder andere het verlaagd BTW-tarief bij voedingsmiddelen en horeca).

Voor niet-fiscale stimulering was in 2017 ongeveer € 900 miljoen beschikbaar. Dit gaat op aan directe subsidies om innovatie en ondernemerschap te bevorderen, bijdragen aan kennisinstututen (TNO, GTI's en STW) en aan de bekostiging van aan uitvoeringsorganisaties (RVO.nl en KvK/ondernemerspleinen).⁷

⁷ <https://www.bedrijvenbeleidinbeeld.nl/bedrijvenbeleid/bedrijvenbeleid/bedrijvenbeleid-wat-is-het>

2.4 Veel verschillende instrumenten

Tabel 1 op pagina 21, toont de verschillende instrumenten die horen bij het bedrijvenbeleid van EZK. Er zijn veel fiscale instrumenten, waarvan er twee specifiek zijn gericht op onderzoek en innovatie (WBSO en Innovatiebox). Het merendeel betreft vrijstelling of verlaagde belastingen voor ondernemers en de investeringen die zij doen in kapitaalgoederen.

Het specifieke beleid bestaat uit topsectoraanpak en specifieke programma's en instrumenten gericht op duurzame groei. Bijvoorbeeld de deals, als nieuwe manier voor private partijen om afspraken te maken met de overheid over samenwerking rond duurzaamheid en innovatie. EZK, andere ministeries en publieke en private partners sluiten deze deals. Er zijn inmiddels Green Deals, Health Deals en City Deals. Met deze deals wil de overheid vernieuwende, duurzame initiatieven uit de samenleving de ruimte geven. Dit doet zij door knelpunten in de wet- en regelgeving weg te nemen, nieuwe markten te creëren, goede informatie te geven en te zorgen voor optimale samenwerkingsverbanden. Daarnaast is er een regeling voor duurzame scheepsbouw en MVO Nederland. Ook is EZK een van de kerndepartementen in de Rijksbrede programma's voor de Circulaire Economie en de Biobased Economy (zie paragraaf 4). Een deel van de instrumenten kan zorgen voor gunstigere condities voor de verspreiding van innovatie, deze bespreken we in paragraaf 3.

2.5 Overzicht van instrumenten die ook verspreiding van innovatie bevorderen

Verschillende instrumenten van het bedrijvenbeleid grijpen zoals gezegd in op factoren die bijdragen aan de verspreiding van innovatie. Deze zijn vetgedrukt in tabel 1. Het gaat om:

Small Business Innovation Research (SBIR)

SBIR is een aanbestedingsinstrument gericht op het vinden van innovatieve oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. SBIR stimuleert innovatie, maar draagt ook bij aan verspreiding ervan in situaties waarin de overheid ook optreedt als (eerste) klant en zo zorgt voor vraag naar de innovatie. Het programma werkt als volgt. Een ministerie of andere overheidsdienst identificeert een specifieke uitdaging en stelt een budget beschikbaar. Uitvoeringsorgaan RVO werkt dit samen met de overheidsdienst uit tot een aanbesteding bij innovatieve bedrijven. De beste ideeën krijgen een opdracht voor een haalbaarheidsonderzoek, de beste onderzoeken krijgen een vervolgoopdracht om een prototype te ontwikkelen en te demonstreren. Dan maken de bedrijven hun product klaar voor de markt. De overheid financiert deze fase niet, maar spant zich wel in om de juiste

voorwaarden te scheppen voor het slagen van het project. Denk aan matchmaking, hulp bij niet-technische knelpunten, zoals regelgeving of certificering, en aan het optreden als eerste klant (launching customer).

Smart Industry programma

Dit programma richt zich op de verspreiding van smart industry innovaties onder (meer) bedrijven. Het programma kent drie actielijnen. De eerste actielijn richt zich op het overdragen van kennis over smart industry toepassingen naar het bedrijfsleven en meer bewustzijn van bedrijven over de mogelijkheden. De tweede actielijn is de oprichting van fieldlabs waarin bedrijven en kennisinstellingen nieuwe toepassingen ontwikkelen, testen en implementeren. De derde actielijn draait om het versterken van de digitale vaardigheden en het ontwikkelen van standaardisatie, data delen en cyber security oplossingen.

Rijksbrede programma's 'Goed geregeld' en 'Ruimte in regels'

Deze programma's willen de regeldruk voor innovatieve ondernemers, burgers en professionals verlagen. Een lagere regeldruk zorgt voor meer ruimte voor innovatie en maatschappelijk initiatief, draagt bij aan het werkplezier van professionals en ondernemers en heeft een gunstig effect op het Nederlandse ondernemings- en vestigingsklimaat, aldus het voortgangsrapport uit 2017.⁸ Daaraan kunnen we toevoegen dat innovaties zich ook beter kunnen verspreiden wanneer daar ruimte voor is binnen de regels. De twee programma's identificeren, samen met het bedrijfsleven, knelpunten en belemmeringen voor ondernemerschap en innovatie in wet- en regelgeving. Ondernemers kunnen belemmeringen melden bij een speciaal loket. Het kabinet vermeldt in zijn laatste voortgangsrapportage dat de regeerakkoorddoelstelling - de regeldruk voor burgers, bedrijven en professionals met € 2,5 miljard euro verminderen- vrijwel volledig is behaald, maar ook dat er nog veel te doen is.

De Rijksoctrooiwet

Deze wet richt zich op de bescherming van het intellectueel eigendom. Het octrooistelsel is van invloed op innovatie én op de verspreiding ervan, zoals duidelijk wordt in de discussie over de balans tussen het octrooi en het kwekersrecht.

Investeringsinstrumenten

Publieke investeringen in innovatie kunnen, waar de regels daarvoor ruimte bieden, ook ingezet worden om innovaties te verspreiden. Het bedrijvenbeleid kent een behoorlijk

---

⁸ Ministerie van EZ (2017).

aantal instrumenten gericht op het vergroten van de beschikbaarheid van kapitaal voor investeringen in onderzoek en innovatie. Begin 2017 lanceerde het kabinet Invest-NL, een investeringsinstelling met een kapitaal van € 2,5 miljard. Invest-NL bundelt de verschillende instrumenten uit de tabel die moeten bijdragen aan kapitaalverdieping. Ondernemers kunnen bij Invest-NL bij één loket terecht voor risicokapitaal, garanties, exportkredietverzekeringen en internationale financieringsprogramma's. Daarnaast gaat Invest-NL in binnen- en buitenland maatschappelijke projecten ontwikkelen en waar nodig meefinancieren. In het kader van een duurzame samenleving zet het kabinet verder in op elektrisch vervoer en heeft in dat kader geïnvesteerd in de ontwikkeling van een laadinfrastructuur. Deze is essentieel voor een verdere verspreiding van het elektrisch rijden. Daarnaast is er een (fiscale) regeling voor investeringen in milieuvriendelijke technieken, deze kan bijdragen aan de verspreiding van dergelijke technieken.

Het MKB-actieplan

EZK heeft in het bedrijfslevenbeleid speciale aandacht voor ondernemers en het MKB. Daarbinnen is er specifieke steun voor bepaalde typen bedrijven: startups, innovatieve ondernemingen en groeibedrijven (ook wel koplopers genoemd). Eind juni 2018 presenteerde de staatssecretaris van EZK een MKB-actieplan, met daaraan gekoppeld een investering van 200 miljoen euro.⁹ Het actieplan 'bundelt en intensiveert' overheidsbeleid gericht op het MKB en introduceert hiertoe diverse beleidsmaatregelen op het gebied van menselijk kapitaal, financiering, digitalisering, regelgeving, fiscaliteit, internationale handel en -in dit verband van belang- de toepassing van innovatie. Het kabinet wil zodoende gunstige randvoorwaarden bieden aan bedrijven die vernieuwing ambiëren. Het MKB-actieplan bevat vooral acties die zijn bedoeld om het makkelijker te maken voor bedrijven om te ondernemen en te vernieuwen. Daaronder vallen acties die de kennisuitwisseling tussen kennisinstellingen en het MKB moeten versterken. Sommige acties kunnen daarnaast bijdragen aan de verspreiding van innovaties. Bijvoorbeeld het voornemen om best practices te verspreiden van ondernemers die nieuwe digitale technologieën succesvol hebben toegepast, het uitbreiden van de SBIR en de steun aan ondernemers die internationale markten willen betreden.

Digitaliseringsstrategie

Het kabinet heeft in juni 2018 de Nederlandse digitaliseringsstrategie (Nederland Digitaal) gelanceerd.¹⁰ Met die digitaliseringsstrategie wil het kabinet de digitale transitie in

---

⁹ Kamerbrief MKB-actieplan, DGBI-O /18135852, 29 juni 2018; Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2018) MKB-actieplan, juni 2018

¹⁰ Kamerbrief Nederlandse digitaliseringsstrategie, DGBI-R&I / 18104601, 15 juni 2018; Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2018) Nederland Digitaal

maatschappelijke en economische sectoren versnellen en het fundament voor digitalisering verder versterken. De strategie bevat 24 ambities, bijbehorende acties zullen worden uitgewerkt in aparte actieagenda's. Sommige ambities en acties kunnen bijdragen aan de verspreiding van innovaties. Zo heeft het kabinet de ambitie te werken aan innovatievriendelijke en toekomstbestendige wetgeving waarbij ondernemers belemmeringen in wet- en regelgeving voor digitale innovaties kunnen melden en testen, en waarin experimenten op locaties vereenvoudigd worden. Ook kondigt het kabinet een onderzoek aan naar de mate waarin het huidige mededingingsinstrumentarium nog voldoet om de digitale economie eerlijk en concurrerend te houden. Verder bevat de digitaliseringsstrategie plannen om de digitale vaardigheden van werknemers en consumenten te versterken en zet het kabinet in op het stimuleren van een maatschappelijk debat over ethische vraagstukken rondom digitalisering.

Aansluitend op de digitaliseringsstrategie lanceerde het kabinet in juli 2018 het Actieplan digitale connectiviteit voor de mobiele en vaste infrastructuur voor telecommunicatie.¹¹ Hiermee wil het kabinet de digitale connectiviteit in Nederland versterken omdat dit een belangrijke randvoorwaarde is voor de verdergaande digitalisering van economie en samenleving.

2.6 De topsectorenaanpak.

De Topsectorenaanpak heeft de vorm van een netwerkaanpak: bedrijfsleven en kennisinstellingen gaan samen met de overheid aan de slag om economische transformatie mogelijk te maken. Door het creëren van structuren als de Topteams en Topconsortia voor Kennis en Innovatie (TKI's) ontstaat er organiserend vermogen dat het mogelijk maakt om impulsen te geven die tot systeemveranderingen (en dus versterkte innovatiesystemen) kunnen leiden. Naast het organiseren van onderzoek en innovatie, wordt er gewerkt aan een human capital agenda en een internationaliseringsagenda per topsector.

Dit beleid zorgt op een aantal manieren voor gunstigere condities voor de verspreiding van innovatie: via meer beschikbaarheid van technisch personeel (Techniekpact), via economische diplomatie gericht op export, via het aantrekken van buitenlandse investeringen, via de deelname aan Europese onderzoeksprogramma's, via het benutten van ICT-toepassingen en via de totstandkoming van op biomaterialen gebaseerde grondstoffen en milieuvriendelijker energieverbruik.

---

¹¹ Kamerbrief Actieplan digitale connectiviteit, DGETM-TM / 18097979, 2 juli 2018

In de Topsectorenaanpak is er, blijkens de recente evaluatie van de topsectorenaanpak¹² (zie kader) in mindere mate aandacht voor directe activiteiten die bijdragen aan verspreiding van innovatie, zoals marktformatie (vooral export gericht), legitimiteit creëren (imago verbeteren), en het identificeren van hinderende regels. De evaluatie stelt verder dat het voor nieuwe en onbekende partijen moeilijk is om toe te treden tot een topsector en dat er weinig collectieve faciliteiten zijn om R&D door te vertalen in toepassingen. De nadruk van de aanpak ligt vooralsnog, blijkens de evaluatie, op organiserend vermogen, coördinatie en het samenbrengen van partijen om kennisontwikkeling en uitwisseling te stimuleren en om de beschikbaarheid van human capital te verbeteren (zie onderstaand kader en tabel 1, uit het evaluatierapport).

Weinig aandacht voor marktformatie en legitimiteit in topsectoren

Uit het evaluatierapport van Dialogic: *“Marktformatie:*

Wat opvalt is dat noch EZ noch de Topsectoren zelf zwaar inzetten op de rol van de overheid als launching customer en ‘wegbereider’, terwijl ze juist als innovatieve inkoper en regulator kan helpen om condities te scheppen voor het vermarkten van innovaties. Dit gebeurt bijvoorbeeld wel in de Topsector Water (...).

Met de opdracht om een internationaliseringsagenda op te stellen hebben de topsectoren relatief veel meer aandacht besteed aan het identificeren en bewerken van buitenlandse markten. Binnen de meeste Topsectoren is internationalisering immers met name een handelsagenda (gericht op import en export) en in veel mindere mate een experimenteeragenda (gericht op het testen van producten in een context die geschikter is dan de Nederlandse), een kennisagenda (gericht op het samen innoveren), een acquisitieagenda (gericht op het aantrekken van buitenlandse investeerders die het eco-systeem van de Topsector versterken), of een human capital agenda (gericht op aantrekken buitenlands talent).

In de praktijk zien we dat er vanuit de topsectorenaanpak aandacht wordt besteed aan imagoversterking en het wegnemen van institutionele weerstanden. In de binnenlandse context is regelgeving, meer nog dan imago, een thema waar vanuit de topsectorenaanpak op ingezet wordt. Impulsen op dit vlak lopen uiteen van het inventariseren van belemmerende regelgeving op het gebied van administratieve lasten (regeldruk) tot het ontwikkelen van een actieplan om aanpassingen door te voeren in – e.g. gedateerde - regelgeving die innovaties in de weg staat. Hoewel dergelijke activiteiten uitkomst bieden bij het verzamelen van signalen over

---

¹² Dialogic 2017. Zie <https://www.topsectoren.nl/publicaties/publicaties/rapporten-2017/juli/27-07-17-1/evaluatie-topsectorenaanpak---deel-1>

belemmeringen hangt de uiteindelijke systeemversterking af van de mate waarin de overheid die regelgeving aanpakt

Tabel 2 uit Dialogic 2017

Sleutelproces	Score	Toelichting
Innovatief ondernemerschap	Middel	De Topsectoren verzorgen verbinding en soms ook doorverwijzing / advisering, maar hebben weinig ruimte om concrete faciliteiten te bieden. Financieel is het generieke beleid veel belangrijker.
Kennis-ontwikkeling	Hoog	Door in gezamenlijkheid Kennis- en Innovatieagenda's te formuleren en die via TKI's uit te werken in PPS-projecten is gewaarborgd dat kennisontwikkeling beter is toegespitst op relevante vragen.
Kennisuitwisseling	Hoog	Het organiseren van dialogen en actief koppelen van organisaties heeft geleid tot versterkte koppelingen mb.t. innovatie-adoptie. Dit draagt bij aan valorisatie in de vorm van concrete producten.
Richting geven	Middel	Bij het opstellen en bijwerken van de agenda's zijn overlappen en soms synergiën geïdentificeerd. Dit leidt echter nog maar beperkt tot concrete visies waarvoor hard en breed commitment is.
Marktformatie	(Nog) Laag	De Topsectoren zijn nauwelijks bezig met het betrekken van partijen (incl. overheden) die wegbereider kunnen zijn voor het implementeren van innovaties. Wel veel aandacht voor export.
Mobiliseren financieel kapitaal	Laag	De Topsectoren verdelen publieke middelen die voor hen geormerkt zijn, maar de Topsectorenaanpak leent zich minder om ook daarbuiten nog extra middelen aan te wenden.
Mobiliseren human capital	Hoog	Met weinig inspanningen lukt het om curricula actueler te maken, instroom te bevorderen, en relevante centra te verbinden.
Legitimiteit creëren / weerstand overwinnen	(Nog) Laag	Regeldruk wordt sterk bestreden; juridische belemmeringen zijn geïdentificeerd maar worden slechts beperkt aangepakt. Imago-versterking lukt aardig (nationaal) tot goed (internationaal).

2.7 Duurzame energiebeleid naast bedrijvenbeleid

EZK heeft één specifiek beleidsterrein onder zijn hoede: klimaat, en geeft hieraan invulling door bedrijven te stimuleren om te investeren in duurzame energie. Er zijn verschillende instrumenten die moeten aanzetten tot investeringen in duurzame energieproductie, energiezuinige technieken en duurzaam energiegebruik (ook bij particulieren). Dit soort subsidies en fiscale maatregelen helpen om energieinnovaties te verspreiden en te benutten.

Het gaat om instrumenten als (1) stimulering Duurzame Energieproductie (SDE+) voor grotere energieprojecten als geothermie en zonneparken; (2) Subsidie hernieuwbare energie voor slimme technieken die bijvoorbeeld opwekking en opslag combineren of bijdragen aan smart grids; (3) Energie-investeringsaftrek (EIA) voor diverse energiezuinige en milieuvriendelijke technieken met fiscaal voordeel; (4) Investeringssubsidie duurzame energie (ISDE) voor warmtepompen, zonneboilers,

biomassaketels en pelletkachels; en (5) De regeling Subsidie Demonstratie Energie-Innovatie die ondernemers ondersteunt in het demonstreren van hun innovaties aan afnemers in binnen- en buitenland.

Rijksbrede programma's

Naast de programma's die onder het bedrijvenbeleid vallen zijn er nog enkele andere rijksbrede programma's die kunnen zorgen voor gunstigere verspreidingscondities. Namelijk:

3.1 Digitale Agenda

Namens meerdere departementen voert EZ(K) een Digitale Agenda uit.¹³ Met deze agenda zet het kabinet in op het verspreiden van digitalisering over de gehele Nederlandse economie. Zo wil de overheid de randvoorwaarden voor de digitale transitie op orde brengen en publieke en private partijen stimuleren digitale innovaties te implementeren waardoor deze zich verspreiden. De Digitale Agenda kent vijf actielijnen en brengt bestaande initiatieven en programma's gericht op ICT samen. Zo is een ICT-Human Capital Actieagenda opgesteld, investeert de overheid samen met marktpartijen in de (toegang tot) digitale infrastructuur, werkt men aan het verlagen van de regeldruk en de digitalisering van de dienstverlening aan ICT-ondernemers, is er aandacht voor cyber security en werkt de overheid aan de verdere digitalisering van bepaalde sectoren waaronder industrie (smart industry), zorg, energie en mobiliteit.

3.2 Circulaire Economie

EZK en het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (I&W) zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van het Rijksbrede programma Circulaire Economie.¹⁴ Dit programma richt zich op stimulerende wet- en regelgeving, slimme marktprikkels onder andere door circulair inkopen, een financieringsfaciliteit voor de energietransitie en het ontwikkelen van nieuwe normen bijvoorbeeld voor afval en afvalinzameling. Al deze instrumenten moeten bijdragen aan het stimuleren en ondersteunen van een circulaire economie, en zullen daarmee ook bijdragen aan de verspreiding van innovaties.

3.3 Biobased Economy

Het programma BioBased Economy is er om de verschillende activiteiten die Rijksbreed worden uitgevoerd op dit gebied met elkaar af te stemmen en te coördineren.¹⁵ De ontwikkeling van de biobased economy wordt vanuit de overheid gestimuleerd door in te zetten op de verspreiding van technologische innovatie en marktontwikkeling. Dit gebeurt onder andere door het ondersteunen van pilot- en demonstratieprojecten. Zo is er geïnvesteerd in de Bioprocess Pilot Facility, waar publieke en private partijen, ook vanuit

¹³ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ict/ict-en-economie/nederlandse-digitale-agenda>

¹⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/circulaire-economie>

¹⁵ <https://www.biobasedeconomy.nl/beleid/>

het mkb, de kans krijgen om hun ideeën te testen, te ontwikkelen en op te schalen naar commerciële exploitatie. Ook zijn er initiatieven waarbij de toepassing van schone energie en duurzame biomassa gestimuleerd wordt via kennisoverdracht en het uitdragen van best practices. Daarnaast worden er in de Normcommissie Bio-based producten gewerkt aan nieuwe normen voor producten zodat deze onderling beter uitgewisseld kunnen worden, kwaliteitsaspecten geborgd worden en producten gecertificeerd kunnen worden. Dit is bedoeld om het gebruik van bio-based producten te versnellen of, in onze termen, om ervoor te zorgen dat innovaties op dit terrein zich verspreiden.

3.4 Innovatiegericht inkopen

Overheden hebben omvangrijke budgetten voor diverse producten en diensten die nodig zijn voor het uitvoeren van hun taken. Als een deel van deze publieke uitgaven naar meer innovatieve producten en diensten gaat, jaagt dit de vraag naar innovatie, en dus de verspreiding van innovatie, aan. Kabinet Rutte I had als doelstelling dat de overheid 2,5% van de totale inkopen innovatie gericht inkoop. De verschillende departementen en andere overheden geven daar ieder een eigen invulling aan. Vooralsnog is onduidelijk of de norm gehaald wordt en wie succesvolle innovatieve aanbesteders zijn, omdat er geen monitoring is.¹⁶ Overheden, departementen, provincies en gemeentes, kunnen bij PIANOo, het Expertisecentrum Aanbesteden van het ministerie van Economische Zaken, aankloppen voor ondersteuning hierbij.¹⁷ Ook heeft PIANOo een 'Innovatiekoffer' ontwikkeld, met daarin informatie, advies, instrumenten en tips voor iedereen die zich in de publieke sector bezighoudt met het inkopen en aanbesteden van innovaties.

---

¹⁶ <https://www.pianoo.nl/nl/document/8454/voortgangsrapportage-innovatiegericht-inkopen>

¹⁷ <https://www.pianoo.nl/nl/themas/innovatiegericht-inkopen>

Beleid van andere ministeries

Naast het innovatie- en bedrijvenbeleid van EZK, voeren andere departementen beleid gericht op het bevorderen van innovatie. In dit beleid zitten ook instrumenten die invloed hebben op de verspreiding en benutting van innovatie.

4.1 Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)

Naast bedrijvenbeleid voerde EZK tot voor kort ook het landbouwbeleid. Nu is er weer een ministerie voor LNV. Binnen het landbouwbeleid zijn er instrumenten die kunnen bijdragen aan het verspreiden van innovaties. Twee voorbeelden:

- ▶ De GMI: een landsdekkende garantstellingsregeling voor de marktintroductie voor risicovolle innovaties (GMI) in de tuinbouw en andere sectoren. Met de GMI wordt de drempel voor de eerste toepassingen van risicovolle innovaties, die maatschappelijk gewenst zijn, verlaagd, waardoor deze zich makkelijker kunnen verspreiden.¹⁸
- ▶ Het project Nationale Proeftuin Precisielandbouw (NPPL).¹⁹ Deze helpt boeren en tuinders verder met precisielandbouw. Kennisuitwisseling en het delen van ervaringen zijn belangrijke elementen van het project. Doel is om precisielandbouw in de praktijk te verspreiden.

4.2 Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)

Ook in het beleid van VWS zijn er instrumenten die kunnen bijdragen aan de verspreiding van innovaties, in dit geval op het gebied van zorg en welzijn. Voorbeelden zijn:

Het programma Innovatie & Zorgvernieuwing (I&Z).²⁰ Doelstelling is dat in Nederland optimaal gebruik wordt gemaakt van de enorme mogelijkheden die zorginnovaties bieden om mensen tegen lagere kosten de zorg te bieden die bij hen past. Het is niet duidelijk welke instrumenten onder dit programma vallen.

De Nederlandse Zorgautoriteit, zelfstandig bestuursorgaan van VWS, heeft een regeling Innovatie voor kleinschalige experimenten opgesteld.²¹ Deze maakt het mogelijk om drie jaar lang op kleine schaal te experimenteren met zorginnovaties die onder de Zorgverzekeringswet (Zvw) of Wet langdurige zorg (Wlz) vallen. Verder werkt de overheid samen met bestuurders uit de zorg en leveranciers van ICT-systemen aan afspraken

¹⁸ <https://toekomstglb.nl/nieuwe-garantstellingregeling-helpt-innovaties-in-de-markt-te-zetten/>

¹⁹ <https://www.proeftuinprecisielandbouw.nl/>

²⁰ <https://www.zorginnovatie.nl/partners/vws-programma-innovatie-en-zorgvernieuwing>

²¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2017-148.html>

over standaarden om digitale gegevensuitwisseling makkelijker en veiliger te maken. Dit is nodig om e-health toepassingen ook te kunnen gebruiken. Daarnaast zijn er initiatieven om zorgaanbieders, zorgprofessionals en patiënten kennis te laten maken met e-health toepassingen.

Het 'Fast Track ehealth' traject in samenwerking met EZK.²² Veelbelovende 'marktklare' e-health producten blijven nu te vaak in de lokaliteit 'hangen', omdat het voor innovatieve ondernemers lastig is om financiers en eerste klanten te vinden. Dit instrument steunt mkb-ondernemers bij de opschaling en verspreiding van dergelijke ehealth initiatieven.

4.3 Infrastructuur & Waterstaat (I&W)

Dit ministerie heeft eigen regelingen en beleidslijnen gericht op benutting en verspreiding van innovatie op het gebied van duurzamer transport. Voorbeelden zijn:

- ▶ De Demonstratieregeling Klimaattechnologieën en -innovaties in transport (DKTI-Transport).²³ Dit programma richt zich specifiek op ondernemers uit de transport- en vervoersector en kennisinstellingen die willen mee investeren in, en hulp willen met, het opschalen en verspreiden van duurzame transporttechnieken.
- ▶ Het bevorderen van groen luchttransport. Met het Corporate Biofuel Programme²⁴ koopt KLM duurzame biokerosine in om zo het gebruik van biokerosine binnen de luchttransport te verspreiden.
- ▶ Het versnellen en verspreiden van de ontwikkeling van informatisering van het verkeerssysteem en automatisering van het voertuig, oftewel *smart mobility*. Dit gebeurt bijvoorbeeld door testen en proeven met innovatieve systemen in Nederland ruim baan te geven.

Rijkswaterstaat

Rijkswaterstaat valt onder het ministerie van I&W en heeft een eigen kennis en – innovatieagenda. Onderdeel hiervan is het Innovatie TestCentrum.²⁵ Hier worden in samenwerking met marktpartijen de innovaties in praktijksituaties getest. Het ITC biedt inzicht in de meerwaarde en de risico's van de innovaties en beantwoordt de cruciale vraag: doen ze wat ze beogen? Is het resultaat positief, dan wordt een innovatie voortaan toegelaten in werken van Rijkswaterstaat waardoor het zich breder kan verspreiden.

---

²² <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2016-65897.html>

²³ <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/DKTI-Transport>

²⁴ <https://klmtakescare.com/nl/tags/corporate-biofuel-programma>

²⁵ <https://www.rijkswaterstaat.nl/zakelijk/innovatie-en-duurzame-leefomgeving/innovatie/innovatie-testcentrum/index.aspx>

Via de kennis- en innovatieagenda ondersteunt Rijkswaterstaat ook diverse demonstratie- en pilotprojecten en heeft een programma voor innovatief inkopen.

Rijkswaterstaat heeft ook geïnventariseerd waarom bepaalde innovaties zich toch niet hebben verspreid. Veel innovaties blijken te stranden op juridische belemmeringen (normen en standaarden, kaders en richtlijnen), op de scheiding tussen budgetten voor aanleg en onderhoud, op problemen rond intellectueel eigendom²⁶, maar ook op organisatiecultuur, risicomijdend gedrag en een gebrek aan experimenteer ruimte. Rijkswaterstaat probeert op deze belemmeringen maatregelen te nemen.

4.4 Justitie & Veiligheid

Het ministerie van J&V beschikt over een innovatieteam dat de ontwikkeling van innovatieve oplossingen op de terreinen veiligheid en justitie stimuleert. Het team heeft de beschikking over een innovatiefonds waarmee publieke veiligheidsorganisaties een financiële stimulans kunnen krijgen voor innovatieve projecten die de maatschappelijke veiligheid ten goede komen. Hierbij gaat het niet alleen om *state of the art* technologie maar juist ook sociale en organisatorische aspecten van innovaties. Ook organiseert het innovatieteam competities waarbij ondernemers worden uitgedaagd om met creatieve oplossingen te komen voor bepaalde uitdagingen. Het kan erom gaan een winnend idee tot een werkend prototype uit te werken, om een haalbaarheidsstudie, maar ook om innovatief inkopen, waarmee het programma de verspreiding van innovatie stimuleert.

4.5 Defensie

Ook het ministerie van Defensie heeft een kennis- en innovatieagenda. Deze is er in eerste instantie voor het ministerie zelf, maar draagt ook bij aan het breder innovatiebeleid via de Defensie Industrie Strategie (DIS)²⁷. Hierin zijn het technologiebeleid van Defensie (de SKIA) en het innovatiebeleid van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat verenigd. De DIS wil de Nederlandse defensie- en veiligheidsindustrie en kennisinstituten zo positioneren dat zij oplossingen ontwikkelen voor de Nederlandse defensie (en Justitie & Veiligheid) zodat ze op de internationale markt en bij de toeleveringsketens competitief kunnen opereren. Hiermee stimuleert defensie niet alleen innovatie, maar ook de verspreiding ervan.

---

²⁶ RWS eist van oudsher het IE op, waardoor het voor marktpartij niet meer interessant is om de innovatie door te ontwikkelen.
²⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-defensie/contact/zakendoen-met-defensie/defensie-industrie-strategie-dis>

Verder beschikt Defensie over een reeks innovatie-instrumenten. Hiermee kan dit ministerie het bedrijfsleven en de kennisinstututen vroegtijdig betrekken bij de ontwikkeling van prototypen en materieel. Zo zet Defensie SBIR in en organiseert zij games en competities. Voor de verspreiding van innovatie heeft Defensie de Commissie voor Defensie Materieel Ontwikkeling (CODEMO) in het leven geroepen. CODEMO is een commissie waar bedrijven, mkb of grotere bedrijven, voorstellen kunnen doen voor innovatieve productontwikkelingen. Defensie betaalt tot maximaal 50% van de ontwikkelkosten en zal waar mogelijk optreden als eerste klant. In ruil daarvoor deelt Defensie in de royalty's die over het ontwikkelde product worden ontvangen. Die gelden vloeien terug in het CODEMO fonds.

Strategische publiek-private partnerschappen

We hebben tot slot bekeken in hoeverre verspreiding nadrukkelijk aandacht krijgt in overheidsprogramma's en instrumenten die de ontwikkeling van nieuwe technologieën en doorbraken in het oplossen van maatschappelijke opgaven stimuleren. We hebben gekeken naar de Nationale Iconen²⁸, de Advanced Research Centres en andere strategische PPS-en. De Topsectoren zijn aan bod geweest in paragraaf 2.

De gedachte achter de nationale iconen is dat de innovaties versneld kunnen worden en dat de beloftevolle initiatieven met een steuntje in de rug zich sneller kunnen verspreiden. Het gaat wel om maatwerk, er is geen budget, en de nationale iconen verschillen nogal van waar ze in de TRL-schaal zitten, oftewel in hoeverre ze klaar voor de markt zijn.

De Advanced Research Centres, maar ook andere strategische PPS-en, zijn voornamelijk gericht op het doen van onderzoek en het verspreiden van de opgedane kennis. Er lijkt nauwelijks aandacht te zijn voor activiteiten die de verspreiding van innovatie kunnen bespoedigen. Daar zijn uitzonderingen op: zo zijn patientenorganisaties bij RegMedXB (en Oncode) nadrukkelijk betrokken bij de vraagsturing van het onderzoek.

5.1 Nationale iconen

Nationale Iconen zijn baanbrekende innovatieve projecten die kunnen zorgen voor toekomstige welvaart en bijdragen aan het oplossen van mondiale maatschappelijke opgaven zoals vergrijzing, het energievraagstuk en het wereldvoedseltekort. Projecten die de wereld laten zien waartoe Nederland in staat is en die vertrouwen geven voor de toekomst. Het kabinet neemt het op zich om een aantal gekozen Nationale Iconen een internationaal podium te geven en te ondersteunen bij het nemen van volgende stappen, bijvoorbeeld door deelname aan handelsmissies, het leggen van contacten en hulp bij wet- en regelgeving. Daarvoor worden zij geadopteerd door de departementen waarmee inhoudelijk de meeste raakvlakken zijn.

De verkiezingen geweest van 2014 en 2016 hebben zeven nationale iconen opgeleverd. Er is geen geld voor gereserveerd. De exacte invulling van de ondersteuning wordt met de iconen afgestemd. De ondersteuning is er volgens de berichtgeving op gericht om de innovaties te versnellen en de verspreiding te bespoedigen. Maar er is geen duidelijkheid

---

²⁸ <https://www.nationaleiconen.nl/>

over welke ondersteuning precies gegeven wordt en wat er bereikt is voor de nationale iconen.

In 2016 heeft de minister van EZK kort gerapporteerd wat er bereikt is met de iconen uit 2014. Dat varieert van het meenemen van een nationaal icoon op handelsreizen tot het organiseren van een extra onderzoeksprogramma of het initiëren van een nieuwe PPS. Er lijkt het meest gedaan te worden met en voor de nationale iconen die nog in de onderzoeksfase zitten zoals Qutech of de stamcellen van Clevers. Maar ondersteuning van een nieuwe pilot van nationaal icoon RedStack/Blue Energy bij Katwijk moet via een motie in de Tweede Kamer min of meer geregeld worden bij de minister van EZK.

5.2 Advanced Research Centres / strategische PPS-en

De in achterliggende jaren op initiatief van het veld ontstane advanced research centers, zoals ARC CBBC, ARCNL, Qutech, RegMedXB en Oncode, geven prioriteit aan onderzoek. Van voornamelijk fundamenteel onderzoek (zoals ARCNL) tot meer een mix van fundamenteel en toepassingsgericht onderzoek (ARC CBBC). Sommige centra die al langer actief zijn hebben ook outreach & training/education activiteiten en knowledge/technology transfer activiteiten, maar er is geen aandacht voor factoren die de verdere verspreiding kunnen helpen.

6. Conclusie

Het regeeringsbreed innovatiebeleid, dat het ministerie van EZK uitvoert, is vooral gericht op het tot stand brengen van innovaties. Verspreiding en benutting van innovaties hebben hierin minder expliciet de aandacht en daardoor een veel kleinere plaats. Zo zijn instrumenten gericht op vraagstimulering, waaronder innovatiegericht inkopen, tot op heden maar beperkt aanwezig in het beleid. En in de topsectorenaanpak is het voor nieuwe, mogelijk sterk innovatieve, partijen nog altijd lastig aansluiting te vinden bij de bestaande invulling.

Wel zijn er recentelijk beleidsvoornemens die hierin verbetering zouden kunnen brengen, meer bepaald in het actieplan MKB en de digitaliseringstrategie. Als het thema verspreiding van innovatie hierin tenminste prioriteit krijgt. Het is namelijk goed denkbaar dat dit niet gebeurt en aandacht voor innovatieverspreiding ondersneeuwt door de grote hoeveelheid voornemens. Belangrijk is in elk geval dat het ministerie van EZK het uitgangspunt omarmt dat het stimuleren van innovatieverspreiding in veel situaties van zeker even groot belang is als het stimuleren van de productie van innovaties. Een betere balans tussen deze twee aandachtsgebieden is dus wenselijk.

Verspreiding en benutting van innovatie krijgen wel aandacht in rijksbrede programma's, waarin ook het ministerie van EZK een partner is, en in het beleid van andere ministeries. Onduidelijk is echter hoe deze beleidslijnen en instrumenten gekozen worden en tot stand komen, en of ministeries daarbij voldoende samenwerken en van elkaar leren over wat werkt en wat niet en in welke situaties. Beleidsleren over betere en sterkere verspreiding van geproduceerde innovaties is dus zeker aan de orde.

Tabel 1: alle beleidsinstrumenten van het bedrijvenbeleid. Ingedeeld naar (kolommen) de determinanten van groei: TFP, kapitaalverdieping en overige inputs en naar (rijen) het onderscheid tussen specifiek (voor specifieke sector of technologie) en generiek beleid (gericht op alle bedrijven, sectoren of technologieën) en tussen direct (via subsidies, garantstellingen en investeringen) en indirect beleid (via fiscale maatregelen).

Vetgedrukt zijn de instrumenten die kunnen bijdragen aan gunstige verspreidingscondities.

Tabel 1. Beleidsinstrumenten geordend naar groeideterminanten

	Total/Multi-factor productiviteit			Kapitaalverdieping/ investerings	Energie, grondstoffen, materialen
	<i>Innovatie</i>	<i>Marktcondities en ondernemerschap</i>	<i>Menselijk kapitaal</i>		
Generiek - direct	Eureka Clusters	Digitale overheid voor ondernemers	Techniekpact	Borgstelling MKB Kredieten (BMKB)	
	Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO)	Kamer van Koophandel/Ondernemersplein	NL Groeit	Seed Capital	
	Eurostars	StartupDelta	Valorisatieprogramma	Vroegefasefinanciering (VFF)	
	Innovatie Attaché Netwerk	Rijksoctrooiwet	Qredits	Funding Garantie	
	Toegepastonderzoeksorganisaties (TO2's)	Rijksbrede programma "Goed Geregeld"		Toekomstfonds: onderzoeksfaciliteiten, Innovatiefonds MKB+	
	InnovatiePrestatieContracten (IPC)	Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's)		Qredits	

	Small Business Innovation Research (SBIR)	Mainports & Brainport		Garantie Ondernemingsfinanciering (GO)	
	Toegepaste en Technische Wetenschappen (TTW)	Open data		Groefaciliteit	
	Valorisatieprogramma			Innovatiekrediet	
	SURF			Netherlands Foreign Investment Agency (NFIA)	
	Horizon 2020 – Stimulering Europees Onderzoek			Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's)	
	MKB-actieplan				
Specifiek-direct	MKB Innovatiestimulering Topsectoren (MIT) > topsectoren	Smart Industry programma	Smart Industry programma	Borgstellingskrediet voor de landbouw (BL)	Green Deals
	PPS-toeslag (voorheen TKI-toeslag) > topsectoren	Ruimte in regels: Agroloket / chemieloket	Human capital agenda's topsectoren	Investerings in semi-publieke laadinfrastructuur	Subsidieregeling Duurzame Scheepsbouw (SDS)
	Ruimtevaartbeleid	Internationalisering topsectoren	Groen onderwijs	Actieplan digitale connectiviteit	MVO Nederland
	Joint Technology Initiatives (JTI ECSEL)				
	Smart Industry				
	Nationale iconen				
	IAP e-mobility				

Nederlandse digitaliseringsstrategie					
Generiek-indirect	Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO)	Schenk- en erfbelasting Bedrijfsopvolgingsfaciliteit		Terbeschikkingstellingsvrijstelling	
	Innovatiebox	Doorschuiving Stakingswinst		BPM Teruggaaf bestelauto ondernemers	
		Stakingsaftrek		MRB Verlaagd tarief bestelauto ondernemers	
		Startersaftrek bij Arbeidsongeschiktheid		Kleinschaligheidsinvesteringaftrek (KIA)	
		Kleine ondernemersregeling (KOR)		Milieu- investeringsaftrek (MIA) en Willekeurige afschrijving milieu- investeringen (Vamil)	
		Mkb-winstvrijstelling			
		Meewerkaftrek			
		Verlaagd Gebruikelijk Loon voor dga's van Startups			
		Vrijstelling aandelenopties werknemers van startups			
		Vrijstelling Overdrachtsbelasting Bedrijfsoverdracht in Familiesfeer			

		Willekeurige Afschrijving Starters			
		Zelfstandigenaftrek			
		Fiscale oudedagsreserve (FOR)			
Specifiek-indirect		Verlaagd Btw-tarief horeca en voedingsmiddelen			